

Королевська Ю.Ю.,

Асистент кафедри історії України

Бердянський державний педагогічний університет

**РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН НА
ПІВДНІ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.):
ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ**

В умовах національного, державного та культурного відродження України все більшого значення набувають проблеми чисельності, національного та соціального складу населення в окремих регіонах та містах країни. Характерним виглядає притаманне сучасним науковцям акцентування уваги на ролі гендерних досліджень. Вагомого значення для більш ґрунтовного вивчення гендерної історії набувають дані статистичних джерел.

Обрана тема має доволі представницьку історіографію. Аналізу окремих аспектів становлення та розвитку української сім'ї у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. присвячені дослідження О. Євтушенко [1; 2], О. Кондратюк [3], Р. Чмелик [4], П. Чубинського [5]. У монографії Б. Миронова “Соціальна історія Росії” [6; 7] під новим кутом зору розглянуті широке коло проблем: демографічні проблеми й перехід від традиційної до сучасної моделі відтворення населення, перехід від східноєвропейської до західноєвропейської моделі шлюбності, розвиток малої родини й демократизація внутрішньосімейних відносин, а також державне регулювання шлюбних відносин. Серед сучасних наукових студій можна виділити дослідження І. Лимана [8], В. Константинової [9], Я. Новохатської [10], А. Кидалової [11], О. Нестерцової-Собакарь [12], Н. Абубікірової [13], О. Рудневої [14], Н. Аніщук [15], О. Кремльової [16].

Мета статті – проаналізувати регулювання шлюбно-сімейних відносин у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. на півдні України.

Релігійність залишалась головною світоглядною ознакою абсолютної більшості населення [8, с.358]. Православна релігія в Російській імперії була спрямована на рішення суцього внутрішніх соціально-політичних проблем, тому що залежала від існуючого суспільного ладу. Держава всіляко підтримувала соціально-політичні дії православної церкви, надаючи їй особливе привілейоване положення в порівнянні з іншими конфесіями в таких специфічних питаннях, як релігійна обрядовість, оформлення шлюбу, освіта й т.д. В той же час православна церква зміцнювала духовну єдність країни, несла в суспільство дух смиренності й вірності існуючому ладу, й стала міцною ідеологічною опорою самодержавства [2, с.15].

Відсталість сімейного законодавства у Російській імперії, у тому числі на українських землях у її складі, полягала: по-перше, в тому, що акти громадянського стану знаходились у руках церкви, по-друге, багато правил у законодавстві підмінювалися приватними визначеннями. Визначальною умовою законності та дійсності шлюбу була взаємна згода обох сторін [12, с.14]. Закони, що регламентували шлюбно-сімейні відносини в Російській імперії, містилися у “Своде законов гражданских”, а точніше, у першій книзі “Свода”, озаглавленої “Про права и обязанности семейные” [17, с.22]. Шлюбний вік визначався з 18 років для чоловіка, з 16 років для жінки. Особам старшим за 80 років брати шлюб заборонялося. Законним визнавався лише церковний шлюб [18, с.149]. Згідно зі “Сводом законов гражданских” заборонялося брати шлюб із “безумними та божевільними”, без дозволу батьків та опікунів, а також особам, що перебувають на службі, як військовій, так і цивільній, одружуватися без дозволу їх начальств, засвідченого письмовим свідоцтвом. Заборонялося вступати у четвертий шлюб. Порушення заборон і шлюбні спори підлягали суду духовному, або світському, по правилах, які означені в законах судочинства. Для того, щоб шлюб був визнаний законним і чинним, потрібна була взаємна згода обох сторін. Будь-який тиск з боку батьків чи опікунів заборонявся [19]. Щодо майнових прав, то російське

законодавство ХІХ ст. передбачало право окремої власності в подружжя. Жінка мала особисту власність, якою могла вільно й самостійно розпоряджатися [20, с.189].

Оскільки головною особливістю сімейного права була значна роль церкви в регулюванні шлюбно-сімейних норм, варто розглянути положення про сімейні відносини у християнстві [17, с.22]. Модель демографічної поведінки православних людей визначалася селянством, яке було домінуючою соціальною групою серед населення Російської імперії. Демографічна поведінка селянина обумовлювалася, головним чином, його переконаннями про шлюб, сім'ю, дітей. Ці погляди сформовані на основі цілого комплексу соціально-економічних факторів, серед яких неможливість існування господарства поза сімейною формою, висока смертність, незабезпечена державою старість були найважливішими. Уявлення про цінність сім'ї та дітей, про священність шлюбу знайшли своє відображення у нормах звичаєвого права та селянської етики, які співпадали з християнською [6, с.160-161]. В Європейській Росії переважали малі сім'ї [21, с.145].

За селянськими уявленнями, у шлюб необхідно було вступати у молодому віці. У другій половині ХІХ ст. оптимальним віком для жінок вважалися 20-22 роки, для парубків – 23-25 р. Але слід зазначити, що оптимальний вік визначали не лише духовні та світські закони, а насамперед умови селянського життя. Укладання шлюбів протягом року розподілялося нерівномірно: найбільша кількість була в січні-лютому та жовтні-листопаді. Причини таких коливань були як економічні, так і релігійні. Церква забороняла вінчання протягом чотирьох постів – Великого (48 днів), Різдвяного (40 днів), Петрова (20 днів) та Успенського (15 днів); з 25 грудня по 6 січня, в усі дні масляної та пасхального тижня, у переддень та дні церковних та державних свят, а також напередодні середи, п'ятниці та неділі впродовж всього року [6, с.163-169].

Дані про сімейний стан населення Південної України отримуємо з наступної таблиці складеної нами за матеріалами Першого всезагального

перепису Російської імперії 1897 року [22, с.78-79; 23, с.30; 24, с.32; 25, с.28]:

Розподіл населення за сімейним положенням

Сімейний стан	Холості та дівці			Ті, які перебувають у шлюбі			Вдови та вдівці			Розлучені			Ті, які не зазначили сімейного стану		
	Всього	ч	ж	Всього	ч	ж	Всього	ч	ж	Всього	ч	ж	Всього	ч	ж
По Імперії	54,56	52,08	47,92	39,51	49,66	50,34	5,79	28,21	71,79	0,07	39,22	60,78	0,06	46,18	53,82
Катеринославська	56,16	53,05	46,95	39,48	51,39	48,61	4,23	35,83	64,17	0,06	37,60	62,40	0,07	48,68	51,32
Таврійська	57,82	55,03	44,97	37,79	51,46	49,54	4,20	30,95	69,05	0,06	38,29	61,71	0,06	54,68	45,32
Херсонська	57,74	53,33	46,67	37,46	50,96	49,04	4,58	28,09	71,91	0,15	31,45	68,55	0,08	45,49	54,51

Наведені у таблиці дані свідчать, що неодружених чоловіків по імперії було на 4 % більше, ніж жінок, у Катеринославській губернії – на 6%, Таврійській – майже на 10 %, Херсонській – на 7 %. Загалом же неодружені чоловіки та жінки складають майже половину населення як Російської імперії, так і Південної України. Друге за чисельністю місце займають особи, які перебувають у шлюбі, – їх відносна величина для обох статей майже рівна. Наступна група – вдови та вдівці, серед яких переважну більшість складають жінки майже в 2-2,5 рази. Розлучені та ті, які не зазначили сімейного стану становлять менше відсотка.

За своїм сімейним станом населення Катеринославської, Таврійської та Херсонської губерній на момент перепису 1897 р. розподілялося так: у віці до 20 років майже усі хлопці та дівчата були неодруженими і незаміжніми. Починаючи з вікової групи 20-29 років, переважна більшість населення перебувала у шлюбі, і тільки в групі літніх жінок – від 60 років і вище вдів було більше, ніж тих, хто перебував у шлюбі. У Катеринославській губернії у віці від 17 до 49 років у шлюбі перебували 77,23 % чоловіків і 84,12 % жінок. У віковому інтервалі 50 – 60 і більше років кількість одружених у Катеринославській губернії становила 21,65 % чоловіків та 15,78 % жінок [23, с.30]. У Таврійській губернії у віці від 17 до 49 років у шлюбі перебували 76,17 % чоловіків і 84,18 % жінок. У Таврійській губернії у віковому інтервалі 50 – 60 і більше років кількість тих, які перебували у шлюбі становила 23,73 % чоловіків та 15,68 % жінок

[24, с.32]. У Херсонській губернії у віці від 17 до 49 років одруженими були 72,51 % чоловіків і 81,91 % жінок. Кількість осіб, які перебували у шлюбі у віковому інтервалі 50 – 60 і більше років у Херсонській губернії становила 26,20 % чоловіків та 21,98 % жінок [25, с.28]. Отже, ми бачимо, що показники Катеринославської та Таврійської губерній у віці від 17 до 49 років майже однакові, проте відсоток чоловіків у Херсонській губернії менший на 4 %, а серед жінок на 2 %. У віковому інтервалі 50 – 60 і більше років у Катеринославській і Таврійській губерніях показники знаходяться майже на однаковому рівні, а в Херсонській губернії вони були значно вищими на 3-4 % серед чоловіків і на 6 % серед жінок.

Вдівців у Катеринославській, Таврійській і Херсонській губерніях налічувалося відповідно 4,23 %, 4,20 %, 4,58 %. Бачимо, що показники майже однакові.

Розлучення могло відбутись або в разі наявності відомостей про те, що шлюб був незаконним, або ж за ініціативи одного з подружжя [8, с.287]. Згідно зі “Сводом законів гражданских” шлюб міг бути розірван лише формальним духовним судом за проханням одного з подружжя, якщо: 1) доведена зрада іншого з подружжя, або неспроможність його до шлюбного співжиття; 2) один з подружжя засуджений до покарання, згідно з яким втрачає всі права стану, або засланий до Сибіру з втратою всіх особливих прав та переваг; 3) один з подружжя безвісно відсутній 5 років [19]. За даними перепису 1897 р. на 10000 душ серед населення Катеринославської губернії розлучених налічувалося 4 чоловіка та 7 жінок [23, с.30]; Таврійської – відповідно 4 та 6 [24, с.32]; Херсонської – відповідно 10 та 20 [25, с.28]. Така кількісна перевага Херсонської губернії пояснюється тим, що до її складу входила Одеса, населення якої становило більше 500000 осіб. Церква та держава апріорно були налаштовані проти розірвання шлюбів. Саме в цьому і полягала головна причина тих складностей, які встановлювались церковним і цивільним правом. У разі підозри в незаконності шлюбу така налаштованість проявлялась переважно в дотриманні великої обережності, аби випадково не розірвати

стосунки, які насправді укладені з дотриманням всіх правил, а в інших випадках із міркувань відновлення попереднього, законного, шлюбу, якщо один з подружжя вступив у шлюб вдруге або втретє при наявності іншого чоловіка або дружини [8, с.288]. Окрім формального церковного розлучення існували “самовільні розлучення”, які церквою не санкціонувалися. Але дати кількісну характеристику цьому явищу неможливо – воно не реєструвалося [6, с.170].

Отже, в Росії з другої половини XIX ст. почалося поступове зниження шлюбності. Головними факторами, вірогідно, були аграрне перенаселення, падіння добробуту, зміни демографічного менталітету населення, яке стало поблажливо ставитися до безшлюбності, відкладанню шлюбу, розлученням [21, с.112].

Таким чином, у регулюванні шлюбно-сімейних відносин у другій половині XIX ст. – початку XX ст. провідну роль відігравала православна церква. Відображені тенденції засвідчують, що кардинальних розбіжностей на загальноімперському та губерньському рівнях щодо сімейного положення виявлено не було. За матеріалами Першого всезагального перепису Російської імперії неодружених чоловіків по імперії було на 4 % більше, ніж жінок, у Катеринославській губернії – на 6%, Таврійській – майже на 10 %, Херсонській – на 7 %. Загалом же неодружені чоловіки та жінки складають майже половину населення як Російської імперії, так і Південної України. Друге за чисельністю місце займають особи, які перебувають у шлюбі, – їх відносна кількість для обох статей майже рівна. Наступна група – вдови та вдівці, серед яких переважну більшість складають жінки майже в 2-2,5 рази. Розлучені та ті, які не зазначили сімейного стану становлять менше відсотка. Матеріали Першого всезагального перепису Російської імперії 1897 року свідчать про те, що як чоловіки, так і жінки, більшу частину свого життя були одруженими. Розлучення серед населення було досить рідким явищем.

Перспективою подальших досліджень можуть бути питання пов'язані з з'ясуванням ролі жінки в сімейному праві у другій половині XIX – початку XX ст. у південноукраїнському регіоні.

Анотація:

Ю.Ю. Королевська

**Регулювання шлюбно-сімейних відносин на півдні України
(друга половина XIX – початок XX ст.): гендерний аспект**

Стаття присвячена аналізу регулювання шлюбно-сімейних відносин на півдні України у другій половині XIX – початку XX ст. З'ясовано, що у регулюванні цих відносин провідна роль належала Російській православної церкві.

Ключеві слова: гендер, шлюбно-сімейні відносини, Південь України.

Аннотация:

Ю.Ю. Королевская

**Регулирование брачно-семейных отношений на юге Украины
(вторая половина XIX – начало XX в.): гендерный аспект**

Статья посвящена анализу регулирования брачно-семейных отношений на юге Украины во второй половине XIX – начале XX вв. Выяснено, что в регулировании этих отношений ведущая роль принадлежала Российской православной церкви.

Ключевые слова: гендер, брачно-семейные отношения, Юг Украины.

Summary:

Y.Y. Korolevska

**The regulation of the marriage and family relations in the South of
Ukraine (the Second Half of the 19th and Early 20th Centuries):gender
aspect**

The article is devoted to analysis regulation of marriage and family relations in the South of Ukraine in the Second Half of the 19th and Early 20th Centuries. Special attention is given to regulation these relations by Russian Orthodox Church.

Key words: gender, marriage and family relations, South of Ukraine.

Література

1. Євтушенко О.Н. Державно-правове забезпечення сімейно-шлюбного обряду селянської родини на півдні України в першій половині XIX століття / О.Н. Євтушенко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 23. Вип. 10. Політичні науки. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2002. — С. 82-87.
2. Євтушенко О.Н. Політологічні аспекти державного регулювання обцинних відносин на півдні України в другій половині XIX століття: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. / О.Н. Євтушенко. — Миколаїв, 2006. — с. 21.
3. Кондратюк О. В. Інститут спорідненості у традиційному українському суспільстві другої половини XIX – початку XX століття: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05. / О.В. Кондратюк. — К., 2007. — 17 с.
4. Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. (структура і функції) / Р. Чмелик. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. — 143 с.
5. Чубинский П. Очерки народных юридических обычаев и понятий в Малороссии / П. Чубинский // Записки императорского географического общества по отделу этнографии. — 1869. — № 2. — С. 679-715.
6. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Т.1 / Б.Н. Миронов. — [3-е изд. испр., доп.]. — СПб.: «Дмитрий Буланин». — XL. 548 с., 87 ил.

7. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Т. 2 / Б.Н. Миронов. — [3-е изд. испр., доп.]. — СПб.: «Дмитрий Буланин». — XL. 583 с., 55 ил.
8. Лиман І.І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття / І.І. Лиман . — Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2004. — 488 с.
9. Константинова В.Н. Городское население Российской империи конца XIX века: гендерный аспект (на примере Екатеринославской губернии) / В.Н. Константинова // Женщина в российском обществе. — №4. — 2009. — С. 87-98.
10. Новохатська Я. Щодо правової природи шлюбу / Я. Новохатська // Право України. — 2002. — № 4. — С. 131-135.
11. Кидалова А. Щодо умов укладення шлюбу: проблемні питання / А. Кидалова // Право України. — 2002. — № 5. — С. 102-104.
12. Нестерцова-Собакарь О. Правове становище жінки на українських землях у складі Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О.В. Нестерцова-Собакарь; Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2009. — 20 с.
13. Абубикирова Н.И. Что такое “гендер”? / Н.И. Абубикирова // Общественные науки и современность. — 1996. — № 6. — С.123-125.
14. Руднева О. Гендерна рівність як принцип законодавства України / О. Руднева // Право України. — 2002. — № 4. — С. 103-108.
15. Аніщук Н. Правове становище українських жінок в історичному минулому / Н. Аніщук // Право України. — 2002. — № 3. — С. 155-157.
16. Кремльова О. Врахування гендерних аспектів у формуванні законодавства України / О. Кремльова // Право України. — 2006 — № 7. — С. 96-99.

17. Куліков В.О., Проценко М. В. Соціальна історія Наддніпрянської України в другій половині XIX – на поч. XX ст. : Посібник для практичних занять та самостійної роботи для студентів історичних факультетів / В.О. Куліков, М. В. Проценко. — Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. — 63 с.
18. Правознавство: Підручник / За відп. ред. О.В. Дзери. — [10-е вид., перероб. і допов.] — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 848 с.
19. Свод законов гражданских (св. зак. т. 10 ч. 1, изд. 1900 г. по Прод. 1906 и 1908 гг.). — С предметным указателем и с позднейшими узаконениями по день выхода в свет [Электронный ресурс] / Сост. А. Л. Саатчиан. — Издание неофициальное. — СПб: Издание Юридического книжного магазина И. И. Зубкова под фирмой “Законоведение”, 1911. — Режим доступа: <http://civil-law.narod.ru/wist/szg/szg111.html>
20. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. — К.: “К.І.С.”, 2004. — 536 с.
21. Миронов Б.Н. Историческая социология России: Учебное пособие / Под общ. ред. В.В. Козловского — СПб.: Издательский дом С.-Петербур. ун-та; Интерсоцис, 2009. — 536 с.
22. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. / Под ред. Н.А.Тройницкого. Т.І. Общий свод по Империи результатов разработки данных Первой Всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года. — С.-Петербург, 1905. — 357 с.
23. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XIII. Екатеринославская губерния. — СПб., 1904. — 234 с.
24. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XLI. Таврическая губерния. — СПб., 1904. — 310 с.
25. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XLVII. Херсонская губерния. — СПб., 1904. — 318 с.